

JADWIGA KUCZYŃSKA

Lublin

UWAGI O PIERWOTNYM PRZEZNACZENIU DWÓCH PÓŻNOROMAŃSKICH KROPIELNIC KRAKOWSKICH

W pobliżu bocznych wejść wewnątrz późnobarokowej kruchty zachodniej kościoła Mariackiego w Krakowie stoją dwie duże, cynowe kropielnice o zbliżonych wymiarach (wys. 62 i 66 cm, śred. 67 i 65 cm) i analogicznym kształcie niskiego kotła wspartego na trzech lwich łapach (il. 1). Krawędzie kotłów są opracowane w formie wydatnego, spłaszczonego półwałka. Akcentem ożywiającym gładkie płaszczyzny naczyń są dwa pasy majuskułowej inskrypcji z elementami uncjały. Górny otacza kocioł nieco poniżej półwałka, dolny opasuje ostro zarysowane przejście w lekko wypukłe dno. Na jednej z kropielnic górna inskrypcja brzmi: IHESVS . AVTEM . TRANSIENS . PERMEDIUM . AXG, dolna: ILLORVM . YBAT . HILF . LIBIR GOT. Na drugiej, w górnym pasie umieszczono początek inwokacji do Najświętszej Marii Panny: AVE.. MARIA . GRATIA . PLENA . DOMINVS . XVÆSK, dolna jest jej kontynuacją: TECVM . BENEDYCTA . TV . IN MVLISG . ZV¹.

Kropielnice doczekały się wielu wzmianek w opracowaniach średniowiecznego rzemiosła artystycznego, w pracach obejmujących całokształt sztuki romańskiej w Polsce, względnie tylko w Krakowie, także dotyczących wyłącznie kościoła Mariackiego i oczywiście w specjalistycznych publikacjach na temat inskrypcji. Ich autorzy interesowali się głównie określeniem czasu wykonania kropielnic, a tylko wyjątkowo ustaleniem ich proveniencji. Większość przytoczyła pełny zapis inskrypcji, chociaż nie zawsze poprawnie odczytany. Wykonania kropielnic dopatrywano się w XIII lub XIV w. opierając datowanie na typie występującego na nich pisma, charakterystycznego dla ówczesnej epigrafiki. Uwzględniano też

¹ Inskrypcje podane według: *Corpus Inscriptionum Poloniae*. T. 8: Województwo krakowskie. Pod red. Z. Perzanowskiego. Z. 2: *Bazylika Mariacka w Krakowie*. Wydął, wstępem i komentarzem opatrzył Z. Piech. Kraków 1987 s. 83.

1. Kropielnica w Kościele Mariackim w Krakowie. Fot. W. Gumuła. IS PAN. Prac. Fot., nr inw. neg. 65399.

czas budowy drugiego kościoła, wzniesionego po spaleniu starszego podczas najazdu Tatarów w 1241 r.

Jednym z pierwszych, który wspomniał o kropielnicach i datował je na koniec XIII lub początek XIV w. był August Essenwein². Podobną opinię wyraził Władysław Łuszczkiewicz w recenzji pracy ks. Zdzisława Bartkiewicza o kościele Mariackim pisząc, że z czasów budowy drugiego kościoła, którą ukończono na początku XIV w. pozostały "duże ołowiane (jak je określił) romańskie kropielnice w kruchtach"³. O usytuowanych "w kruchtach" kropielnicach cynowych wspomniał też w 1913 r. Klemens Bąkowski, którego zdaniem pochodzą one z XIII w.⁴ Tak samo datuje je Zdzisław Żygulski (jun)⁵. Pozostali badacze umieszczają kropielnice we wczesnych latach XIV w.: Michał Walicki⁶, Józef Lepiarczyk⁷, Adam Bochnak⁸, autorzy *Corpus Inscriptionum Poloniae*⁹ i ostatnio Barbara Trelińska¹⁰ dodając, że kropielnice są dziełem miejscowym, na co wskazuje archaiczność pisma i jego stylu¹¹.

Dotychczasowy stan badań nad kropielnicami porusza i wyjaśnia – jak się przynajmniej wydaje – najistotniejsze związane z nimi problemy. Jednocześnie zastanawia dlaczego nikogo nie zainteresował fakt, że z okresu, na który datuje się kropielnice nie zachowała się w Małopolsce ani jedna chrzcielnica metalowa. Dlaczego los okazał się łaskawszy dla kropielnic – sprzętu o znacznie mniejszym znaczeniu kultowym od chrzcielnic? Czy zatem "mariackie" kropielnice nie kryją nadal pewnych niewiadomych i tym samym czy badania nad nimi uznać można za zakończone?

Przeanalizujemy więc ponownie obydwie kropielnice zaczynając od pierwszej ćwierci XIV w., kiedy to wykonano je prawdopodobnie w anonimowej dziś

² *Die mittelalterlichen Kunstdenkmale der Stadt Krakau*. Nürnberg 1866 s. 11, fig. 56.

³ Recenzja pracy Z. Bartkiewicza. "Przyczynek do historii kościoła Panny Marii". "Przegląd Powszechny" 29:1891 nr 8 s. 16-31 (398-406). "Kwartalnik Historyczny" 6:1892 s. 360.

⁴ *Kościół NP Maryi w Krakowie*. W: Biblioteka Krakowska. T. 46. Kraków 1913 s. 35.

⁵ *Dzieje polskiego rzemiosła artystycznego*. Warszawa 1987, podpis pod ilustracją kropielnicy.

⁶ *Dekoracja architektury i jej wystrój architektoniczny*. W: *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w.* T. I. Pod red. M. Walickiego. Warszawa 1971. Na s. 243 kropielnice są określone jako dzieła ostatniej tercji XIII w., natomiast podpis pod ilustracją 1212 podaje: "kropielnica cynowa, 3 tercja XIII w. – pocz. XIV w."

⁷ *Fazy budowy kościoła Mariackiego w Krakowie (wieki XIII-XV)*. "Rocznik Krakowski" 34:1957/59 s. 192-195, fig. 35.

⁸ A. B o c h n a k, J. P a g a c z e w s k i. *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*. Kraków 1959 s. 44-45, 203, il. 29; A. B o c h n a k. *Kraków przedromański i romański* W: *Kraków, jego dzieje i sztuka*. Kraków 1965 s. 52, il. 30.

⁹ *Corpus Inscriptionum Poloniae*, jw. s. 83.

¹⁰ *Goyckie pismo epigraficzne w Polsce*. Lublin 1991 s. 47, nr 18, 19 – omyłkowo podano miejsce przechowywania kropielnic – w katedrze.

¹¹ Tamże s. 22, 26.

ludwisarni krakowskiej. W warsztacie tym były niewątpliwie znane wzory ówczesnych chrzcielnic północnoniemieckich a także wcześniejszych z XII i XIII w.¹² Chrzcielnice te ze względu na formę określa się w literaturze niemieckiej mianem "Dreibentypus"¹³. Za najstarsze wśród nich uznaje się dzieła w Eddelack i w Obendorf¹⁴. Większość chrzcielnic tego typu pochodzi z XIII w. Są to między innymi chrzcielnice w Twistringen, Tellingstedt, Nienstedten i z Nordleda (Provinzialmuseum w Hannoverze)¹⁵. Najpóźniejszą, z XIV w., jest zdaniem Alberta Mundta chrzcielnica w Midlum¹⁶. Chrzcielnice te, oprócz kształtu dużego, głębokiego kotła wspartego na lwich łapach charakteryzuje oszczędna dekoracja, najczęściej w formie fryzu z wicią roślinną lub z inskrypcjami¹⁷.

Obydwa omawiane naczynia krakowskie proporcjami przypominają najbardziej chrzcielnicę w Eddelack (il. 2), natomiast opracowaniem górnej krawędzi kotła ujętego spłaszczonym półwałkiem, czy też listwą, nawiązują do chrzcielnicy z Nordleda (il. 3)¹⁸.

Pewne wspólne cechy z krakowskimi naczyniami można też dostrzec w późniejszej, bowiem z końca XIV w., odlanej z brązu chrzcielnicy znajdującej się w kościele par. p.w. Niepokalanego Poczęcia NM Panny w Rawie Mazowieckiej (il. 4)¹⁹. Podobieństwo dotyczy formy, mimo znacznie smuklejszego kształtu, rodzaju podpór (w chrzcielnicy są 4) oraz dekoracji, która w Rawie Mazowieckiej sprowadza się do trzech pasów otaczających kocioł, w tym dwóch z inskrypcjami oraz jednego wypełnionego wielokrotnionym motywem krucyfiksu.

Pogląd o miejscowym pochodzeniu krakowskich kropielnic wydaje się uzasadniony. Dzieła przeznaczone na eksport i tym samym reklamujące wyroby warsztatu, z którego pochodziły, bywały starannie wykonywane. Bardziej też dbano o ich oprawę dekoracyjną. Tymczasem obydwie kropielnice, choć o wyważonej i proporcjonalnej formie, posiadają jako dekorację kotła jedynie fryzy z inskrypcjami, w których nie brak licznych błędów. Z dużą więc dozą prawdopodobień-

¹² Na temat północnoniemieckich romańskich chrzcielnic metalowych zob. przede wszystkim: A. M u n d t. *Die Erztaufen Norddeutschlands von der Mitte des XIII. bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts*. Leipzig 1908.

¹³ Tamże s. 7-10.

¹⁴ Tamże s. 8, tabl. I.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże s. 10.

¹⁷ Tamże; zob. tabl. I.

¹⁸ Obrzeże chrzcielnic z Nordleda różni się od kropielnic krakowskich motywem czterech narożnych głów. Są one elementem często spotykanym w dekoracji romańskich chrzcielnic kamiennych, zwłaszcza mozańskich. Symbolika ich nie jest jednoznaczna. Na temat chrzcielnic z motywem narożnych głów zob.: J. K u c z y ń s k a. *Średniowieczne chrzcielnice kamienne*. "Rocznik Historii Sztuki" 14:1984 s. 13 oraz zbraną tam literaturę.

¹⁹ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*. T. 2: *Województwo Łódzkie*. Pod red. J. Łozińskiego. Warszawa 1954 s. 273, fig. 302.

2. Eddelack*.

3. Nordleda (jetzt Hannover, Provinzialmuseum)*.

*Przedruk za: A. M u n d t. *Die Erztaufen Norddeutschlands von der Mitte des XIII. bis zur Mitte des XIV. Jahrhunderts.* Leipzig 1908.

4. Chrzcielnica w kościele par. p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Panny Marii w Rawie Mazowieckiej. IS PAN. Prac. Fot., nr inw. neg. 8563.

stwa można przypuszczać, że wykonał je w Krakowie ludwisarz pochodzący z północnych Niemiec, na co wskazują analogie do wspomnianych wcześniej chrzcielnic oraz wyrazy w języku niemieckim występujące w inskrypcji na jednej z kropielnic.

W XIV w. pracowało w Krakowie wielu ludwisarzy, przeważnie przybyłych z innych ośrodków²⁰. Z pierwszej poł. XIV w. nie znamy, niestety, nazwisk rzemieślników trudniących się odlewnictwem. Natomiast w drugiej poł. tego stulecia, jeden z nich, twórca chrzcielnicy w kościele Mariackim uwiecznił się w umieszczonej na niej inskrypcji jako "MAGISTER VLRICVS"²¹. Inskrypcja ta wykonana w języku niemieckim świadczy o pochodzeniu twórcy dzieła, względnie o powiązaniach warsztatu z ludwisarską sztuką niemiecką.

Pozostaje rozważyć inne istotne zagadnienie, mianowicie, czy obydwie omawiane naczynia funkcjonowały jako kropielnice już od chwili ich wykonania.

Obydwie kropielnice, jak wiemy, są niskimi naczyniami o średnicach zbliżonych do wysokości. Kształt ich zatem nie odpowiada funkcji kropielnicy, gdyż są na to zbyt duże i zwłaszcza zbyt niskie, co utrudniało wiernym dogodny dostęp do wody święconej. Nie znamy z omawianego czasu metalowych kropielnic tak okazałych o formie krakowskich naczyń²².

Kropielnic nie wyposażano w przykrywy, tymczasem na obrzeżach kropielnic mariackich widać wyraźne wgłębienia (zwłaszcza na stojącej w północnej stronie kruchty), które mogą być śladem po dawnym umocowaniu przykrywy. Zakładając jednak, że pierwotne obrzeża kotłów były gładkie, a wspomniane wgłębienia powstały w wyniku późniejszych uszkodzeń, to i tak nie neguje to możliwości istnienia przykryw. Wiele chrzcielnic metalowych o kształcie kotła, wykonanych między XII a XIV w. włącznie posiadało bowiem przykrywy nie połączone z naczyniem specjalnymi uchwytyami²³.

Przypomnieć tu trzeba, że przykrywy były nieodzownym elementem chrzcielnic uwarunkowanym przepisami synodalnymi, które wynikały ze zdarzającego się pobierania przez ludność wody chrzcielnej do celów magicznych. Już w 1248 r. synod wrocławski polecił biskupom polskim aby zarządzili zamykanie chrzcielnic uniemożliwiając tym czerpanie z nich wody do czarów: "De sacris fontibus,

²⁰ Zob. na ten temat między innymi: W. S e m k o w i c z. *Spiska sztuka odlewnicza i jej związki z Krakowem w w. XIV*. "Rocznik Krakowski" 25:1934; F. K i r y k. *Cechowe rzemiosło metalowe. Zarys dziejów do 1939 r.* Kraków 1972.

²¹ Na temat chrzcielnicy w kościele NM Panny w Krakowie zob. między innymi: T. D o b r o w o l s k i. *Sztuka Krakowa*. Kraków 1978 s. 220; *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*. T. 4: *Miasto Kraków*. Cz. 2: *Kościoły i klasztory Śródniescia* (1). Pod red. A. Bochnaka, J. Samka. Warszawa 1971 s. 22.

²² Na temat średniowiecznych kropielnic zob. między innymi: E. R e u s e n s. *Éléments d'archéologie chrétienne*. Louvain 1866 s. 299-301.

²³ Zob. chrzcielnice metalowe reprodukowane przez Mundta (jw. tabl. I.)

corpore Christi, de chryzmate et oleo, custodiendis sub sera"²⁴. Także w statutach synodalnych Jana z Flandrii, biskupa Liège, pod datą 16 lutego 1288 r. czytamy "Item, fontes sub cooperculo competenti et sub serra custodiantur propter immuditias et sortilegia"²⁵. O podobnych praktykach z wodą chrzcielną wspomina również *Katalog magii* Rudolfa pochodzący z drugiej poł. XIII w.²⁶

Pozostaje wreszcie zastanowić się nad treścią inskrypcji. Obydwie są wzięte z Ewangelii św. Łukasza. Jedna z nich, zaczerpnięta z rozdziału dotyczącego działalności publicznej Chrystusa, z jego pobytu w Galilei (Łk 4, 30) przypomina o cudownej mocy Chrystusa, który wyrzucony z miasta i zaprowadzony na szczyt góry, z której miał być strącony przeszedł obok swoich przeciwników nieknięty i oddalił się. Ten fragment Ewangelii może być aluzją do funkcji kropielnicy. Wierni bowiem dzięki działaniu wody święconej są uwolnieni od zakusów szatana – podobnie jak Chrystus – i odchodzą od kropielnicy oczyszczeni. Inskrypcja druga, w której anioł Gabriel zapowiada Maryi wcielenie Boże (Łk 1, 28), odpowiada treści ideowej chrztu, dzięki któremu odradzamy się do życia wiecznego²⁷. Dlatego inskrypcję tę umieszczano często na chrzcielnicach²⁸, zaś sceną Zwiastowania zdobiono w okresie dojrzałego średniowiecza metalowe chrzcielnice (np. chrzcielnica odlana przez Jana Freudenthala w 1420 r. dla kościoła św. Krzyża w Krakowie), a pod koniec średniowiecza mosiężne misy norymberskie przeznaczone do celów chrzcielnych²⁹.

Analogiczna forma obydwu "mariackich" omawianych naczyń nie wyklucza ich odmiennego w przeszłości używania. Kropielnice bywały często podobne do chrzcielnic i jeśli dwa zbliżone formą naczynia znajdują się w jednym kościele można się domyślać, że mniej dekorowane służyło za kropielnicę. Tego rodzaju współistnienie można zaobserwować zwłaszcza na przykładzie kamiennych gotyckich chrzcielnic i kropielnic. Wystarczy wymienić chrzcielnicę z 1460 r. i kropielnicę z 1464 r. (datowane inskrypcjami) w kościele par. p.w. św. Katarzyny

²⁴ Jacobi Archidiaconi Leodiensis. *Legati apostolici Constitutiones in concilio Wratislaviensi anno 1248 die decima mensis Octobris editae*. W: *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*. T. 1. Wyd. A. Z. Helcel. Warszawa 1856 s. 355; T. G r o m n i c k i. *Synody prowincjonalne*. Kraków 1885 s. 66; zob. też: J. K u c z y ń s k a. *Chrzcielnica w świetle myśli liturgicznej i przepisów kościelnych średniowiecza*. "Roczniki Humanistyczne" 29:1981 z. 4 s. 55.

²⁵ E. S c h o o l m e e s t e r s. *Les statuts synodaux de Jean de Flandre, évêque de Liège, 16 février 1288*. Liège 1908 s. 2; zob. też: K u c z y ń s k a. *Chrzcielnica w świetle myśli liturgicznej* s. 50.

²⁶ E. K a r w o t. *Katalog magii Rudolfa. Źródło etnograficzne XIII w.* Wrocław 1955 s. 26; zob. też: K u c z y ń s k a. *Chrzcielnica w świetle myśli liturgicznej* s. 55.

²⁷ Zob. na ten temat: K u c z y ń s k a. *Średniowieczne chrzcielnice kamienne* i zebraną tam literaturę.

²⁸ Zob. np. M u n d t, jw. s. 74. Również chrzcielnica brązowa w kościele katedralnym w Lublinie pochodząca z 2 poł. XV w. posiada inskrypcję tej treści. Zob. na jej temat: J. K u c z y ń s k a - M ę d r e k. *Gotycka chrzcielnica brązowa w kościele katedralnym w Lublinie*. "Roczniki Humanistyczne" 18:1970 z. 5.

²⁹ J. K u c z y ń s k a. *Mosiężne misy norymberskie*. Lublin 1991 s. 21, 165.

w Iwanowicach (Wielkopolska)³⁰, chrzcielnicę z 1486 r. i kropielnicę w kościele p.w. Nawiedzenia N.M. Panny w Krużlowej Wyżnej (Małopolska)³¹. Dodać jednak trzeba, że również wiele kamiennych chrzcielnic i kropielnic wielkopolskich z pocz. XVI w. o oszczędnej dekoracji sprowadzonej tylko do profili niczym między sobą się nie różni – np. w Kowalewie Opactwie, w Stawie i w Leźnicy Wielkiej³².

W świetle przytoczonych spostrzeżeń nasuwa się pewne przypuszczenie dotyczące pierwotnego przeznaczenia krakowskich kropielnic, mianowicie jedna z nich – najpewniej mająca w inskrypcji inwokację do Najświętszej Marii Panny – była chrzcielnicą. Funkcję swą utraciła już w drugiej poł. XIV w., po wstawieniu do kościoła okazałej brązowej chrzcielnicy wykonanej przez Ulricusa. Zdegradowana wtedy do roli kropielnicy pozostaje nią do chwili obecnej. Naczynie drugie natomiast pełni przez cały czas niezmienną funkcję kropielnicy.

SOME REMARKS ON THE PRIMARY PURPOSE OF THE TWO LATE ROMAN CRACOW STOUPS

S u m m a r y

In the western porch of Lady's church there are two almost identical tin stoups in the shape of wash-boiler resting on three lion paws. The only thing that enlivens the smooth plains of the vessels is two stripes of inscription written in capital letters.

The two stoups have been mentioned in various documents, as to the date when they were made. It is assumed that come from the end of the eighteenth or the beginning of the nineteenth century.

None of the researchers took interest in the fact that those two metal stoups have been preserved in one church, and they both come from the times when cast stoups were an exception. One can assume then one of the stoups primarily played the function of a font. It was no longer a font in the second half of the fourteenth century after a bronze font by Ulricus had been put into the sanctuary.

One question is left to be answered as to where the above-mentioned stoups were made. It is highly probable that they were made in Cracow by a founder who came from northern Germany. Numerous analogies point to his origin, since there are very similar stoups in northern Germany, in Eddelack and Nordled. The former comes from the end of the twelfth and the latter from the eighteenth century.

Translated by Jan Kłos

³⁰ K u c z y ń s k a. *Średniowieczne chrzcielnice kamienne* s. 36-38.

³¹ Tamże s. 41.

³² Tamże s. 60.